

ברית גורל, ברית ייעוד ותהליך הגיור

ההבחנה בין השייכות לעם היהודי ולגורלו לבין ההצטרפות לכלל מקיימי המצוות ושומרי הברית אינה חידוש של העידן המודרני. עיון בממד הכפול של הגיור בעקבות הרב סולובייצ'ק

ביולי 2021 זכתה המשלחת הישראלית לאולימפיאדת טוקיו להישגה המרשים ביותר מאז ומעולם. המתעמל ארטיום דולגופיאט, שהתמודד בגמר גברים בהתעמלות קרקע, זכה במדליית זהב; הייתה זו מדליית הזהב הישראלית השנייה בהיסטוריה של המשחקים האולימפיים והראשונה אי פעם בהתעמלות.

דולגופיאט, שעלה ארצה מאוקראינה בשנת 2009, נהג כמנצח נדיב. הוא המעיט מהישגו האישי והביע גאווה והכרת תודה לארצו. התגובה בישראל הייתה אופוריה, ואישי ציבור שונים – ביניהם ראש הממשלה ונשיא המדינה – בירכו את דולגופיאט בחמימות והתרגשות רבה.

ישראל חגגה את הישגו הנדיר של המתעמל הצעיר, אך אימו של ארטיום, אנג'לה, רמזה בריאיון רדיו לתופעה בלתי נעימה הנוגעת לבנה.¹ כשנשאלה אם היא מצפה לנכדים בקרוב, ענתה האם כי לפי החוק בישראל בנה אינו יכול להתחתן בארץ עם בת זוגו: אביו יהודי אך אימו אינה יהודייה ועל כן הוא מוגדר ברישומי משרד הפנים כ"מחוסר דת". הדברים שבו והציפו סוגיה רגישה וכואבת: מעמדם האישי של עולים חדשים ואזרחים הרואים עצמם יהודים ישראלים לכל דבר ועניין, אך מבחינת ההלכה – וכתוצאה מכך גם מבחינת הרשויות בישראל – אינם נחשבים יהודים.

כשהוקמה מדינת ישראל, ביקשו מייסדיה להפוך אותה ליעד טבעי להגירה יהודית –

הרב ד"ר בנג'י לוי הוא מייסד-שותף של Israel Impact Partners ושל "מרכז קשב". פרסם לאחרונה את הספר Covenant and the Jewish Conversion Question (הברית ושאלת הגיור) בהוצאת פלגרייב מקמילן. שיעוריו המקוונים זמינים באתר www.RabbiBenji.com

כפי שנאמר במפורש במגילת העצמאות:

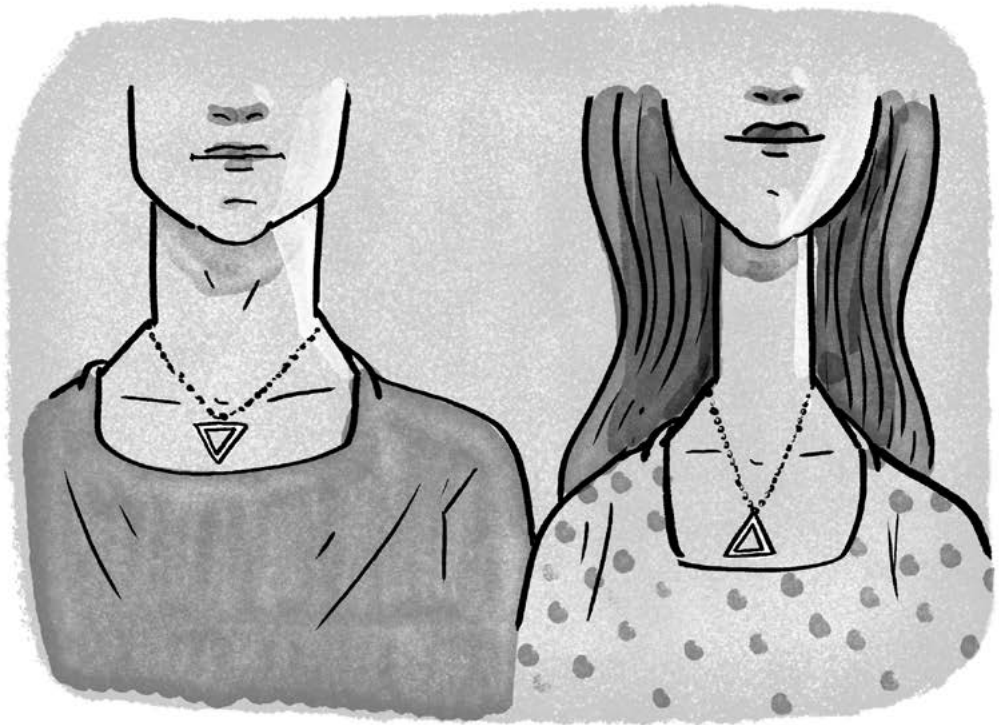
מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות; תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל ...

בשנת 1950 עוגנה שאיפה זו בחוק השבות. החוק – שהתקבל בכנסת פה אחד, עובדה שביטאה הסכמה מיוחדת על בסיסו הערכי – קבע באופן חד-משמעי כי "כל יהודי זכאי לעלות ארצה"². אלא שהמונח "יהודי", מרכיב חשוב ויסודי בלשון החוק, לא הוגדר בו. שר הפנים דאז, ישראל ברי-הודה, הנחה את פקידי משרד הפנים כי "כל אדם המצהיר בתום לב שהוא יהודי – יש לרשום אותו כיהודי, ואין לדרוש ממנו כל הוכחות אחרות". הדבר עורר סערה במפלגות הדתיות, ובשנת 1960 פורסמו הנחיות חדשות שלפיהן יהודי הוא רק "מי שנולד לאם יהודייה ואינו בן דת אחרת, או מי שנתגייר כהלכה" – הנחיות התואמות את ההגדרה ההלכתית.

בשנת 1970, בעקבות "פרשת שליט", הוכנס תיקון לחוק שהקנה את הזכויות המופיעות בו "גם לילד ולנכד של יהודי, לבן זוג של יהודי ולבן זוג של ילד ושל נכד של יהודי; להוציא אדם שהיה יהודי והמיר דתו מרצון"³. קרובי משפחה אלה אומנם זכו באזרחות ישראלית, אך לא נחשבו ליהודים. בשלב זה הפכה הסתירה המובנית בין האזרחות הישראלית להלכה היהודית לסתירה רשמית: אף שגם חוק השבות אימץ את הדרישה ההלכתית למוצא יהודי או גיור, הוא הצהיר בו-זמנית כי בת זוג של יהודי (או בן זוגה של יהודייה), וכן ילדיהם שאינם נחשבים יהודים על פי ההלכה, זכאים לאזרחות ישראלית.

העניין מסובך עוד יותר. בישראל, בתי הדין הרבניים הם בעלי הסמכות השיפוטית הבלעדית בענייני נישואין. כיוון שעל פי ההלכה, קרובי משפחה אלה אינם נחשבים יהודים, הרי שעל פי חוקי מדינת ישראל הם גם אינם רשאים להתחתן עם ישראלים אחרים שהם יהודים.⁴

בעשורים שלאחר אישור התיקון – ובייחוד מאז נפילת ברית המועצות ותחילתה של הגירה נרחבת ממדינות חבר העמים לישראל – מצאו עצמם יותר ויותר ישראלים במצב הביניים של "חסרי דת". על פי ההערכות, ישנם כיום כ-400 אלף ישראלים שאינם כשירים להינשא במדינת היהודים, הגם שבכל היבט אחר הם נתפסים – ותופסים עצמם – כחלק מהקולקטיב היהודי בישראל.⁵ חלקם אף סבלו מאנטישמיות בארצות מוצאם וזוהו על ידי סביבתם כיהודים. באופן אירוני, דווקא ילדים למשפחות שבהן האב יהודי, ובעל שם משפחה יהודי מובהק, חוו את זהותם היהודית הרבה יותר ממי שרק לאִימו שורשים יהודיים. דולגופיאט וכמותו רבים אחרים אשר מתחנכים בבתי הספר בארץ, מדברים עברית ומתנהגים כישראלים לכל דבר – אך אינם עומדים בהגדרות ההלכתיות משום שהם בנים לאבות יהודיים ולא לאימהות יהודיות –

ממשיכים ליפול בין הכיסאות.

הסוגיה רגישה למדי ונוגעת בלב ליבה של הזהות היהודית ועד כה הוצעו לה כמה פתרונות.

יש הטוענים כי החלתם של נישואים אזרחיים בישראל תפתור את הבעיה; אולם פתרון זה מטפל בסימפטום אחד בלבד – גם אם חשוב – של הבעיה. פתרון נוסף, המבקש לפתור את הבעיה בדרך של פשרה, מוצע על ידי האגפים החילוניים ועל ידי האגפים הליברליים של הציונות הדתית הקוראים להקל בנוהלי הגיור כדי לאפשר גיור המוני. פעולה זו תאפשר לדידם להכניס לעם היהודי את מאות אלפי האזרחים שאינם נהנים ממעמד הלכתי ובכך תסיים בפועל את הבעיה. אם כל מי שאינו מוגדר כיהודי ייחשב ככזה גם על פי ההלכה, לא תתקיים עוד אי-הלימה בין החוק לבין ההלכה. אולם לפתרון זה, המנסה לאחות מתח עצום בפשרה, יש לא מעט חסרונות. ראשית, כלל לא ברור כי כל האזרחים הלא-יהודים אכן מעוניינים לעבור גיור, גם לא כזה שיהיה מקל וידידותי. במצב העניינים המתקיים כיום בישראל, המעניק זכויות מלאות לכל אזרח ללא קשר לדתו, לרבים מבין העולים אין כל רצון או צורך לעבור את המסלול המפרך בדרך אל תעודת הגיור. העובדה שהעולים אינם נוהרים בהמוניהם גם לבתי הדין המקילים שהוקמו בשנים האחרונות מעידה על כך כאלף עדים. שנית, הצעה זו נתקלת בהתנגדות נמרצת מצד החוגים האדוקים בחברה היהודית. הללו עשויים שלא להכיר בגיורים המקילים וכך עלול להיווצר קרע נוסף בעם היהודי.

הצעה אחרת, המגיעה מחוגים חילוניים רדיקליים יותר, היא "גיור לאומי" או "חילוני", שיכניס את המתגיירים תחת כנפי הלאום היהודי – ולא הדת היהודית.⁶ המצדדים בהצעה זו סבורים למשל כי למדינת ישראל אף ישנו אינטרס לאפשר הצטרפות לעם היהודי על בסיס לאום בלבד, כפי שהסביר אחד מהאוחזים בעמדה זו:

הגיור הלאומי מוצע פה כתחליף לגיור האורתודוקסי, שלפי המצב החוקי הקיים היה מאפשר להם לקבל אזרחות. מצב חוקי זה הוא אבסורדי משום שמדינת ישראל כמדינת הלאום היהודי אינה מפיקה שום תועלת מהצטרפות צעירים אלה לדת היהודית האורתודוקסית. יתר על כן, מאחר שרוב הישראלים הם חילונים, יוצא שדתיים אינה תנאי ללאומיות ישראלית, אז מה הטעם לדרוש אותה ממתאזרחים חדשים? אפשר אפילו להעז ולומר שאימוץ לחיק האומה על בסיס גיור דתי מנוגד לאינטרס של הרוב החילוני, שנפגע מגידול המיעוט הדתי.⁷

למותר לציין כי גם פתרון זה אינו ברי-ישום ולא יביא כל תועלת. רוב העם היהודי רואה במסורת גורם בעל משקל רב, ולכן ה"מתגיירים" במסגרת כזו לא יוכרו כיהודים על ידי חלקים נרחבים בציבור.

לפי פתרון אחר, המאפיין את הגישה האורתודוקסית השמרנית, אין צורך לעשות דבר. תפיסה זו גורסת כי ההלכה שמרה על העם היהודי בשנות הגלות דווקא מחמת

נוקשותה וכי הכנסת מאות אלפי לא־יהודים לתוככי העם היהודי בתהליך מקוצר – רק משום שהתחתנו עם בני זוג יהודיים או נולדו לאבות או לסבים יהודיים – מוזילה את ערך הזהות היהודית ופוגעת בהמשכיותה של המסורת. בשונה מדתות אחרות, היהדות אינה מעודדת גיור והמרת דת, ודאי שלא בכפייה. נהפוך הוא, ההלכה קובעת כי כשאדם מבקש להתגייר, מנסים להניא אותו מכך – כלשון ה'שולחן ערוך':

אומרים לו: מה ראית שבאת להתגייר? אי אתה יודע שישראל בזמן הזה דחופים, סחופים ומטורפים ויסורים באים עליהם?⁸

אכן, במידה שהגר הפנים את הקשיים הנלווים לגיור ובכל זאת הוא מבקש להצטרף לעם היהודי, הוא אינו אמור להיתקל במחסום נוסף:

אם אמר "יודע אני ואיני כדאי להתחבר עמהם", מקבלין אותו מידי. ומודיעים אותו עיקרי הדת ... ומודיעים אותו מקצת מצוות קלות ומקצת מצוות חמורות.⁹

אלא שכאן עומדים בפנינו שני מכשולים עיקריים. הראשון הוא קבלת עול מצוות. זוהי סוגיה מורכבת הנתונה במחלוקת בין פוסקי ההלכה. איש אינו חולק על כך שכחלק מתהליך הגיור, הגר אמור לקבל עליו את שמירת המצוות, אולם המחלוקת המרכזית נוגעת לשאלה אם הלה אמור לקיים את כולן בפועל עוד קודם הגיור (וכמובן גם לאחריו) או שמא ניתן להסתפק בהתחייבות עתידית של המתגייר לשמור אותן.¹⁰

שנית, התפיסה ההלכתית רואה את הגר כמי שבא לחסות בצל כנפי השכינה ובחר לקשור את גורלו בגורל עם ישראל מבחירה ומאהבה; לכן, קובעת ההלכה כי אם בית הדין שאמור לקבל את הגר מזהה כי ברצונו להתגייר מעורב אינטרס זר, הוא רשאי למנוע ממנו את הגיור: "כשיבוא הגר להתגייר, בודקים אחריו שמא בגלל ממון שיטול או בשביל שררה שיזכה לה או מפני הפחד בא ליכנס לדת."¹¹

ואכן, לאורך רוב ההיסטוריה היו היהודים עם דווי וסחוף שלא יכלו היה להציע כמעט כל פריבילגיה למצטרפים אליו. לפיכך, הגרים המעטים שביקשו להצטרף לעם ישראל התקבלו בתהליך פשוט באופן יחסי. הרעיון שלפיו מודיעים לגר רק את עיקרי המצוות – ולא דורשים ממנו קבלת מצוות שלמה – נובע ככל הנראה מהנחת יסוד מובלעת כי משעה שהגר מצטרף לעם היהודי, הוא מצטרף גם לקהילה יהודית. בדרך זו, הוא עתיד לקבל על עצמו את אורח החיים היהודי של הקהילה בתהליך טבעי וממילא יגיע לקיום מצוות מלא. אולם פני הדברים שונים לחלוטין בעידן שבו – כמו במדינת ישראל המודרנית – רוב היהודים אינם מנהלים אורח חיים דתי. מרבית הגרים אינם עתידים לחיות בקהילה שומרת מצוות וחלק לא מבוטל מהם – אף לא בקהילה מסורתית. המציאות מוכיחה כי גם אם בשעת הגיור המתגיירים אכן קיבלו על עצמם התחייבות לשמירת מצוות, מרביתם אינם ממשיכים בכך לאחר זמן.

יתר על כן, ישראל נחשבת למדינה בעלת עוצמה כלכלית, צבאית ומדינית והיא

משאת נפש למהגרים רבים. האפשרות להגר אליה ולקבל אזרחות מיד רק בזכות קרבת דם רחוקה, ללא שום דרישות נוספות – דבר שאין לו תקדים כמעט באף מדינה מודרנית אחרת¹² – קורצת למי שמעוניין לשפר את תנאי חייו גם ללא כל הזדהות עם העם היהודי או עם מדינת ישראל. לפי הגישה השמרנית, הדבר מעמיד בספק את טוהר כוונותיהם של הגרים להצטרף אף ללאום היהודי – ולא רק לדת היהודית.

הסוגיה אינה חדשה כאמור, אולם באחרונה עלתה שוב לדיון אינטנסיבי אגב ניסיונו של השר מתן כהנא לגבש מדיניות חדשה בנוגע לסוגיית הגיור. לצעדי המדיניות שיינקטו יהיו השלכות הרות גורל לא רק על מדינת ישראל אלא על העם היהודי כולו. פתרון הבעיה מוכרח לתת מקום למתח שבין ערכי המסורת וערכי הלאום, שכן לאלו ולאלו חלק מרכזי בהקמת המדינה היהודית ובהתנהלותה.

במאמר זה לא אציע פתרון מעשי לדילמה הנוקבת אך אבקש להציג כמה כיווני חשיבה שעשויים לשמש בסיס לעיון מחודש. הללו מבוססים על סקירה של תהליך הגיור עצמו כפי שהוא עולה מן המקורות היהודיים.

שתי בריתות

אי אפשר למנוע לגמרי את התופעה [של נישואי תערובת], אבל יש מה שאפשר לעשות ... הדרך [הנכונה] היא דווקא זו של הרפורמים ("ואני בטוח כי הרבה מחברי האורתודוקסים ירגמו אותי על מה שאני אומר"), כמובן בתוכן אורתודוקסי. דהיינו, גישה חדשה לגיור. מתברר כי 70 אחוז מבני הזוגות המעורבים מוכנים לעבור ליהדות ועלינו להיות מוכנים לקבלם. עלינו לעבד תוכניות ודרכים לקרב אותם אל תחת כנפי השכינה ולהופכם ליהודים טובים. קשה להתרגל לרעיון שהגענו לכך, אבל זוהי המציאות, ובעצם הרעיון אין כל רע ... חייב לבוא שינוי בגישה לבעיית הגרות והגרים. אבל היהדות האורתודוקסית אינה מוכנה להכיר כי בעיית נישואי תערובת נוגעת גם לה וגם בארזים נפלה שלהבת!¹³

הציטוט דלעיל אינו לקוח מדבריו של חבר כנסת ממפלגה פרוגרסיבית וגם לא מפרי עטו של עיתונאי המזוהה עם השמאל הליברלי. מי שאמר את הדברים הוא לא אחר מאשר הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק (1903–1993), מבכירי הרבנים האורתודוקסים בארצות הברית במאה העשרים והדמות הרבנית הבכירה ביותר באורתודוקסיה המודרנית האמריקנית.¹⁴

הגותו של הרב סולובייצ'יק זוכה לעדנה בשנים האחרונות בארץ, לאחר שכמה מתלמידיו הבולטים עלו לישראל והובילו מהלכים בעולם התורה כאן, ולאחר שכתביו – הן אלו שנכתבו עברית, הן אלה שתורגמו מאנגלית – זכו לתפוצה רחבה. מאמר זה יעשה שימוש בעולם המושגים וההגות שטבע הרב סולובייצ'יק בעניין תפיסת הזהות היהודית בהקשרים של גיור.

הרב סולובייצ'יק נולד בפרוונז'ני (בלארוס) למשפחה למדנית ידועה ומפורסמת. סבו היה ר' חיים מבריסק, אחת הדמויות התורניות הבולטות במאה ה-19. אביו, ר' משה סולובייצ'יק, כיהן כרב וראש ישיבה מוכר. את חינוכו קיבל הרב סולובייצ'יק בעיקר מאביו והוא התגלה כבר בגיל צעיר כעילוי של ממש. הרב סולובייצ'יק אף רכש השכלה כללית נרחבת, ובגיל 22 החל ללמוד פילוסופיה באוניברסיטת ברלין; הגותו אכן רוויה בתפיסות ומושגים פילוסופיים עמוקים. עשר שנים מאוחר יותר הוענק לו תואר דוקטור. זמן קצר לאחר מכן היגר הרב סולובייצ'יק עם רעייתו לארצות הברית והתמנה לרב בעיר בוסטון. לאחר פטירת אביו, התמנה למחליפו כראש ישיבת "רבנו יצחק אלחנן" וכן לימד שנים רבות ב"ישיבה יוניברסיטי", מוסד הדגל של האורתודוקסיה המודרנית באמריקה.¹⁵ הרב סולובייצ'יק האמין בחשיבה דיאלקטית, המטמיעה – ומתרגמת – את עולמות המחשבה והחוק השונים, זה לצד זה, עד ליצירת מחשבות מעמיקות השואבות את סמכותן ואת כוחן מעושר מחשבותי ורוחני. נראה כי צורת החשיבה הזו מתאימה לפתרון הבעיה המסובכת של הגיור.

הביוגרפיה של הרב סולובייצ'יק חשובה כאן כדי להבין כי הדברים שצוטטו לעיל, וכן הרעיונות שאביא במאמר זה המבוססים על הגותו, לא נאמרו בשולי עולם ההלכה אלא נובעים מליבת הזרם המרכזי של האורתודוקסיה הקלאסית. עמדה זו אינה קוראת לשינויים ולרפורמות מהותיות בדת ואיננה ניסיון לחלץ את ההלכה או להכפיף אותה לחוקי המדינה; זוהי עמדה מוצקה הנובעת מתוככי המסורת וההלכה.

באחת ממסותיו החשובות ביותר, "קול דודי דופק" (1956), טבע הרב סולובייצ'יק תפיסה דיאלקטית מרתקת לגבי תקומת מדינת ישראל.¹⁶ בעוד במסורת ובהגות היהודית מקובל לראות את התהליך שכונן את עם ישראל המקראי כברית אחת, הרב סולובייצ'יק קבע כי "קהילת הברית", כפי שהוא מכנה את עם ישראל, התחייבה למעשה לשתי בריתות: ברית גורל שנוצרה באמצעות עבדות ישראל במצרים; וברית ייעוד שכוננה במהלך ההתגלות בהר סיני. ברית הגורל משקפת את מחויבותו של עם ישראל לגורל ההיסטורי המשותף של העם היהודי. ברית הייעוד, לעומתה, טומנת בחובה הזדהות עם המחויבות לא-לוהי ישראל ולמצוות התורה ומייצגת את השליחות והייעוד הרוחני של עם ישראל.

לפי הרב סולובייצ'יק, שתי הבריתות הללו מתבטאות גם בתהליך הגיור בשני טקסים יסודיים: ברית המילה והטבילה במקווה. ברית המילה קשורה לזיכרון יציאת מצרים: אז ביצעו לראשונה בני ישראל את ברית המילה באופן קולקטיבי, כאומה.¹⁷ הטבילה, לעומת זאת, קשורה להתגלות בהר סיני: שם עברו בני ישראל תהליך טהרה הדומה לטבילה. בהתאמה, ניתן לומר כי ברית המילה שנעשתה במצרים מייצגת את ברית הגורל, בעוד הטבילה מייצגת את ברית הייעוד שנרקמה בסיני.

שתי הבריתות שונות זו מזו ושלובות זו בזו. הביטוי הבולט ביותר לכך נמצא במגילת

רות, במה שמובן פעמים רבות כהצהרת הגיור הראשונה בהיסטוריה: "עֲמַךְ עַמִּי וְאֶלֶּהֶיךָ אֶלֶּהֶיךָ".¹⁸ לפי הרב סולובייצ'ק, הקשר בין "עמך" ל"אלהיך" הינו בלתי נפרד: מי שרוצה להתגייר חייב להתחייב הן לגורלו של העם היהודי ("עמך"), הן לייעודו ("אלהיך"). באופן דומה, גם שני האירועים המכוננים של העם, יציאת מצרים וקבלת התורה, מתוארים כקשורים זה בזה: המקרא רואה בסיני את שיאה של יציאת מצרים ("בְּהוֹצִיאָךְ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה"),¹⁹ ובמסורת היהודית נחוג חג השבועות, המייצג את מתן תורה, כהמשך ישיר של חג הפסח המבטא את יציאת מצרים.²⁰

אירועים אלה – ברית המילה הראשונה והטבילה הראשונה – היו מעין טקסי גיור ראשוניים שציינו את הפיכתו של הקולקטיב של בני ישראל לעם. לכן, הם גם ביטוי מוחשי למחויבות הפיזית והמנטלית-קיומית של המתגייר לשתי הבריתות הללו. לדברי הרב סולובייצ'ק, נוכרי המבקש להצטרף לעם היהודי חייב לקבל על עצמו את שתי הבריתות גם יחד: "אין גירות לחצאין, ואי אפשר לוותר אפילו על קוצו של יו"ד של שתי הבריתות".²¹ לפי הרב סולובייצ'ק, אי אפשר להיות יהודי באופן חלקי. זהות יהודית היא בהכרח הכול – או לא-כלום.

הגיור מנקודת מבטה של הכפירה

עם זאת, בסוגיות אחרות הנוגעות לזהות היהודית מציג הרב סולובייצ'ק עמדה שונה. כך למשל עולה מיחסו להתנערות מהזהות היהודית. בתקופת הגאונים והראשונים התנהל ויכוח ער בין חכמי ההלכה על מעמדו הדתי של המוציא עצמו מכלל היהודים. בהגות ובהלכה היהודית התקבעו לאורך השנים ביטויים שונים בעבור אדם כזה – כופר, אפיקורס, מין, מזמר ומשומד – ולעיתים קשה להבחין בהבדלים ביניהם.²²

מבחינה חברתית, בקהילה היהודית נחשבו כל הטיפוסים הללו ל"סוטים" והודרו מתוכה; אולם בדרך כלל הם לא נושלו לגמרי מחברות בה. על כעין זה כתב הסוציולוג והאנתרופולוג האמריקני רוברט סקוט כי הסוטה (במקרה הזה, החורג מן הנורמה הדתית) "הופך לאזרח מדרגה שנייה, שהוא במובן סמלי 'בתוך', אך אינו 'שייך' לקהילה החברתית שבה הוא מתגורר".²³

טענתו מאפשרת להבין את הגישות השונות לכפירה או לשמד. פוסקים דוגמת רס"ג ורש"י לא ביטלו לחלוטין את חברותו של המומר בקהילת הברית משום שטענו כי אף שהלה אינו מזדהה איתה – זהותו כחלק ממנה אינה נחלשת. לעומתם, חכמים אחרים – כגון רב נחשון גאון, רבנו תם והרמב"ם – היו מסכימים עם הגדרתו של סקוט כאשר טענו כי הכופר אכן נמצא "מחוץ" לקהילת הברית. פוסקים אחרים, כגון מחבר ספר 'הלכות גדולות', רבי יעקב אבן-חביב ורבי שמואל די-מדינה (מהרשד"ם), סברו כי צאצאיהם של הכופרים כבר מנותקים מקהילת הברית לחלוטין. למרות הדעות

השוונות, ניכר כי רבים מן הפוסקים סבורים כי אף שהמומר משתייך למעגל האתני-יהודי, בפועל הוא אינו חלק ממנו.

בעידן המודרני, עם התפשטותו של החילון בממדים ניכרים, נדרשו פוסקי ההלכה לגבש תפיסות חדשות כלפי יהודים שחדלו לשמור על אורחות החיים היהודיים. החל מהמאה ה-19, בחלק גדול ממדינות אירופה עלה מספר האנשים שלא שמרו את ההלכה על מספרם של אלה ששמרו אותה וקשה היה לראות בהם "סוטים" מבחינה חברתית.²⁴ הנושא זכה להתייחסות הלכתית ענפה ופוסקים מודרניים רבים התייחסו במפורש למורכבות הכמעט-פרדוקסלית הכרוכה בו.²⁵ אחד הניסוחים המעניינים של מורכבות זו נכתב על ידי דיין בן זמננו, הרב עזרא בצרי, שטען כי הזהות היהודית אינה מוחלטת אלא תלוית-הקשר:

[מעמדו של] יהודי הוא ביחס למצוות הדת. אם כן, [אדם] יכול להיות יהודי למצווה מסוימת שעל פי הגדרתה של המצווה הפרטית הזאת יחשב ליהודי, וביחס למצווה אחרת יחשב לנכרי... וכשישאלך אדם "מה אני, נכרי או יהודי?", שאלהו לאיזה ענין אתה שואל... כי הכל ביחס לענין.²⁶

הרב סולובייצ'יק סבר כאותן עמדות הלכתיות הרואות במעמדו היהודי של הכופר אופי סותר. באחד מן האזכורים הבולטים של המילה "כפירה" בכתביו הפילוסופיים, הוא המחיש את מצבו החצוי של הכופר בהקשר של ברכת כוהנים.²⁷ על פי ההלכה, כוהן שעשה אחת משתי עבירות חמורות, רצח או עבודה זרה,²⁸ איננו רשאי לשאת את כפיו ולברך ברכה זו בציבור. מכאן משתמע כי כוהן שנעשה מומר – כאשר עבד עבודה זרה – חצה את "הקו האדום" של ברית הגורל ולמעשה ויתר על זכותו הייחודית לברך את העם. עם זאת, אין חולק כי הלה נשאר יהודי.

לפי הרב סולובייצ'יק, הדבר מלמד כי לפחות מבחינה מושגית ניתן לפצל את הזהות היהודית למרכיבים שונים. אדם יכול להיות מומר ובכל זאת להישאר יהודי. מעמדו של המומר עשוי רבדים שונים ומתחלק למרכיבים הניתנים להפרדה ואשר באים לידי ביטוי במישור ההלכתי בהגבלות מסוימות – בהתחשב ברמת ההמרה שלו.²⁹

כעת מתעוררת השאלה: האם מה שנכון לגבי כפירה או המרה עשוי להיות תקף גם לגבי גיור? כלומר האם ייתכן שזהות יהודית המושגת באמצעות גיור יכולה להיות עשויה שכבות שונות, ואולי אף חלקית? כפי שראינו, הרב סולובייצ'יק ענה לשאלה זו בעצמו אך הציע לה שתי תשובות סותרות: במאמר "קול דודי דופק" הוא עונה עליה בשלילה; ובציטוט שהובא לעיל בנושא נישואי תערובת הוא עונה עליה בחיוב.

אף שהרב סולובייצ'יק לא יישב סתירה זו, ניתן לנסות ולהציע כיוון אפשרי לפתרונה. כיוון שלא ניתן לבטל או לשלול זהות יהודית קיימת (כמו זו של מי שנולד יהודי), אזי במקרה של התנתקות מהיהדות ניתן לדבר על "יהדות חלקית"; אולם בעבור מי שנמצא מחוץ למעגל הזהות היהודי ומעוניין להיכנס אליה – אין "יהדות חלקית".

בהנחה שזוהי הפתרון, מתעוררות כמה שאלות על גישתו של הרב סולובייצ'יק. הראשונה בשאלות אלו היא העובדה שלדעת הרב סולובייצ'יק, ברית המילה שנערכה לפני יציאת מצרים הייתה טקס גיור לכל דבר (לצד היותה סממן זיהוי של זהות יהודית) ואילו הטבילה התרחשה רק בשלב מאוחר יותר, קודם מעמד הר סיני. כיוון שלשיטתו בני ישראל כבר היו במעמד של יהודים עוד לפני מעמד הר סיני – גם אם באופן חלקי ולא שלם – המשמעות היא שהיבט מסוים של הגיור כבר הושלם עם ברית המילה. אפשר לראות בכך מצב מסוים של "יהדות חלקית" גם אם זו התקיימה באופן זמני בלבד. באופן מפתיע, הרב סולובייצ'יק הכיר באפשרות של מצב כזה אך לא החיל אותו על מקרים אחרים בני ימינו.

נקודה נוספת היא הנושא המגדרי. במסורת היהודית, נשים נתפסו מאז ומעולם כסלע של זהות יהודית מוצקה. המדרש קובע כי "בזכות נשים צדקניות יצאו ישראל ממצרים"³⁰, ובניגוד לשיוך המשפחתי (כוהן, לוי וכדומה) אשר מועבר דרך האב, הזהות היהודית עצמה מועברת לדורות הבאים אך ורק באמצעות הנשים. לפי הרב סולובייצ'יק, ברית המילה היא הטקס הקשור לברית הגורל, אך איש לא יעלה על הדעת שנשים שאינן עוברות ברית מילה אינן נוטלות חלק בברית זו.³¹ האם ניתן ללמוד מכך כי זהות יהודית מתקיימת גם בהיעדר טקס מסוים או שמא לא כל המרכיבים השונים הכרחיים לטובת השתייכות לאומית ודתית לקהילת הברית?

תמיהות אלו מאתגרות את התזה של הרב סולובייצ'יק בנוגע לשתי הבריתות. מבט מחודש על המאפיינים הרעיוניים של ברית הגורל ושל ברית הייעוד עשוי להוביל גם לתובנות חדשות בנוגע לקבלת זהות יהודית בקרב מתגיירים.

ברית מילה במצרים וטבילה בסיני

בחלק הבא אבקש לבחון בפרוטרוט את שני הטקסים ההכרחיים לגיור: ברית מילה וטבילה. ההלכה המקראית מציינת כי בהקרבת קורבן הפסח יכולים להשתתף רק גברים שנימולו: "וְכִי יִגֹּר אֶתֶּךָ גֵּר וְעָשָׂה פֶסַח לְה', הַמּוּל לוֹ כָּל זָכָר וְאִזְ יִקְרַב לַעֲשׂוֹתוֹ וְהָיָה כְּאֶזְרַח הָאָרֶץ; וְכָל עֶרְלָל לֹא יֵאָכֵל בוֹ"³². ישנו קשר הדוק בין שתי המצוות הללו: קורבן הפסח והמילה הן שתי מצוות עשה היחידות בתורה שהעונש על אי-עשייתן הוא העונש החמור של "כרת" (יתר המצוות שעונשן "כרת" הן מצוות לא-תעשה). במסורת המדרשית נקבע כי לפני קורבן הפסח הראשון, נימולו בני ישראל שלא נימולו עד אז.³³ אף שבמשך ארבעים שנות הנדודים במדבר בני ישראל לא מלו את עצמם, נראה כי כל יוצאי מצרים נימולו בעודם במצרים. כלשונו של ספר יהושע: "כִּי מְלִים הָיוּ כָּל הָעָם הַיִּצְאִים [ממצרים], וְכָל הָעָם הַיִּלְדִים בְּמִדְבַר בְּדֶרֶךְ בְּצֵאתָם מִמִּצְרַיִם לֹא מְלִים"³⁴.

הטקס השני, טבילה, נסתר מעט יותר. בתורה לא נאמר במפורש כי בני ישראל טבלו

לפני מתן תורה, אולם התלמוד מצטט שני מקורות התומכים בטענה זו.³⁵ לפי המקור הראשון, לפני מעמד הר סיני נאמר למשה "לֹךְ אֶל הָעָם וְקַדְשֵׁתָם הַיּוֹם וּמָחָר וְכַבְּסוּ שְׂמֹלְתֵם".³⁶ לדעה מסוימת בגמרא, הכוונה במילה "וקדשתם" היא לטבילה. חיזוק נוסף לדעה זו הוא העובדה שכחלק מכריתת הברית השתתפו בני ישראל בטקס הבאת קורבן: "וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת הַדָּם וַיִּזְרַק עַל הָעָם וַיֹּאמֶר: הִנֵּה דַם הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת ה' עִמָּכֶם עַל כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה".³⁷ מכאן למדו חכמים כי גם לדורות, חלק מהותי מתהליך הגיור הוא הבאת קורבן. לאור ההוראה ההלכתית שלא ניתן להשתתף בעבודת הקורבנות ללא טבילת טהרה, הסיקו חלק מהפרשנים (בעלי התוספות) שבני ישראל נדרשו לטבול לפני שהזו עליהם מדם הקורבן.³⁸

בהתבסס על האמור לעיל קבע הרמב"ם את מרכזיותן של המילה, הטבילה והזאת הדם בתהליכי גיור, וציין כי בני ישראל קיימו טקסים אלה כשיצאו ממצרים:

בשלושה דברים נכנסו ישראל לברית: במילה וטבילה וקרבן.

מילה היתה במצרים, כשנאמר: "כָּל עַרְל לֹא יֹאכַל בּוֹ" (שמות י"ב, מח). מל אותם משה רבנו, שכולם ביטלו ברית מילה במצרים חוץ משבט לוי. ועל זה נאמר: "וּבְרִיתְךָ יִנְצְרוּ" (דברים ל"ג, ט).

וטבילה היתה במדבר קודם מתן תורה, כשנאמר: "וְקַדְשֵׁתָם הַיּוֹם וּמָחָר וְכַבְּסוּ שְׂמֹלְתֵם" (שמות י"ט, י).

וקרבן כשנאמר: "וַיִּשְׁלַח אֶת נְעָרָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֹלֹת" (שמות כ"ד, ה) – על ידי כל ישראל הקריבום.³⁹

הקרבת הקורבנות נפסקה מאז חורבן בית המקדש, ולפיכך כתב הרמב"ם כי בימינו התבטל הצורך בה:

כן לדורות, כשירצה הגוי להכנס לברית ולהסתופף תחת כנפי השכינה ויקבל עליו עול תורה, צריך מילה וטבילה והרצאת קרבן.... ובזמן הזה שאין שם קרבן – צריך מילה וטבילה. וכשיבנה המקדש יביא קרבנו.⁴⁰

כפי שראינו, הרב סולובייצ'יק הסיק מדברי הרמב"ם כי במצרים לא הייתה טבילה וכי ההצטרפות לעם ישראל התקיימה אז על ידי המילה לבדה.⁴¹ מסתבר כי האפשרות של גיור באמצעות ברית מילה בלבד קיימת הן מבחינה רעיונית הן בפועל, כפי שהיה באותם ימים.

העובדה כי ניתן להתגייר על ידי מילה בלבד מצביעה על כך שניתן להצטרף לעם היהודי על ידי שותפות בברית הגורל בלבד (המיוצגת כאמור על ידי המילה) ללא קבלת ברית הייעוד. בטרמינולוגיה של הרב סולובייצ'יק, די בעצם נשיאת הגורל

המשותף של העם היהודי כדי להגדיר את המתגייר כ"יהודי באופן חלקי", גם אם הוא אינו מזדהה לחלוטין עם ברית הייעוד שההצטרפות אליה מתרחשת על ידי הטבילה.

המילה בטקס הכרחי לגיור

הרעיון של "גיור חלקי" מקבל חיזוק מדברי התנא רבי אליעזר, המובאים בתלמוד הירושלמי, שדגל בגישה שלפיה גיור יכול לחול על ידי מילה בלבד:

גר שמל ולא טבל, טבל ולא מל – הכל הולך אחר המילה, דברי רבי אליעזר.⁴²

דעה נוספת בנידון, מפיו של רבי יהושע, מובאת בתלמוד הבבלי:

גר שמל ולא טבל – רבי אליעזר אומר: הרי זה גר, שכן מציינו באבותינו שמלו ולא טבלו.

טבל ולא מל – רבי יהושע אומר: הרי זה גר, שכן מציינו באמהות שטבלו ולא מלו.⁴³

לדעת רבי יהושע, הגר יכול להסתפק בטבילה בלבד, כפי שנהגו נשות ישראל בכניסתן לברית. עם זאת, לשיטת חכמים, שני הטקסים הכרחיים לתהליך הגיור:

וחכמים אומרים, טבל ולא מל, מל ולא טבל – אין גר עד שימול ויטבול.⁴⁴

להלכה התקבלה דעת חכמים המחייבת את שני הטקסים לגיור מלא; אולם מדעותיהם של רבי אליעזר ורבי יהושע עולה כי הגיור אפשרי, לפחות מבחינה תיאורטית, כאשר המתגייר מקבל על עצמו רק אחת מהבריתות שמסמלות ברית המילה והטבילה. לדעה זו, כפי שניתן להפריד בין הטקסים, כך ניתן להפריד בין קבלת הבריתות. המסקנה המתבקשת היא שמי שעבר ברית מילה בלבד התחייב אך ורק לברית הגורל, ומי שרק טבל – קיבל על עצמו את ברית הייעוד. איחודן של שתי הבריתות בדברי חכמים מעיד כי לדעתם לא ניתן להפריד ביניהן וכי שתיהן הכרחיות להצטרפות לעם היהודי.

את טענתו שלפיה ניתן להתגייר באמצעות טבילה בלבד מבסס רבי יהושע על הנימוק הבא: "האמהות טבלו ולא מלו". הבסיס לקביעה זו אינו ברור, שכן אין מקור מפורש המתאר את טבילתן של אותן "אמהות". לשאלת התלמוד מניין ידע רבי יהושע כי הנשים אכן טבלו במעמד הר סיני, מובאת התשובה כי ההיגיון הפשוט מורה כן: "סברא הוא, דאם כן במה נכנסו תחת כנפי השכינה?"⁴⁵ כלומר מן ההכרח שיתקיים טקס כלשהו שבו נכנסו הנשים לברית: אם אין זו ברית המילה, עלינו לומר כי זוהי הטבילה.

אם שני הטקסים מסמלים את שתי הבריתות, העובדה שהנשים נכנסו לברית ללא ברית מילה – אלא בטבילה בלבד – מעלה את האפשרות כי תהליך הגיור הלאומי אינו דורש מחויבות מלאה לשתי הבריתות: תהליך הגיור המלא של האומה הושלם על ידי פעולות משותפות של גברים ונשים כאחד. דוגמה לכך היא העובדה כי אף יהודי

אינו יכול לקיים את כל תרי"ג המצוות במלואן שהלוא ישנן מצוות המיועדות לנשים בלבד, מצוות המיועדות לגברים, לכוהנים, ללוויים וכן הלאה. ועם זאת, האומה כולה מקיימת את כל המצוות בשותפות. כזה הוא גם הווידוי ביום הכיפורים, שבו כל אדם מישראל מתוודה גם על עבירות שלא בהכרח ביצע, מתוך תחושת שותפות. בהקשר אחר, רבי יהודה הלוי כתב בספר הכוזרי כי התפילה נקבעה במניין של עשרה מפני שכל מתפלל מכוון יותר בחלק אחר של התפילה, ורק על ידי התפילה המשותפת יכולים המתפללים להשלים את חסרונם.⁴⁶

עמדה זו בקשר לגיור מוצעת בתוספתא, מקור תנאי קדום, שבה ברית המילה נחשבת לטקס הגיור הבלעדי לגברים ואילו הטבילה נחשבת לטקס הגיור הבלעדי לנשים.⁴⁷ פתרון זה מרמז שמודל הברית הכפולה של הרב סולובייצ'יק אכן מתייחס למישור הלאומי הכולל ולא למחויבות האישית של האדם הפרטי.⁴⁸ הדבר גם ממחיש כי מה שחשוב הוא שמרכיבי הברית השונים של תהליך הגיור ישתלבו יחד – וכי לא כולם צריכים להיות מיושמים על ידי כל מתגייר בודד, כל עוד הם מוצאים ביטוי בקרב הקולקטיב היהודי בכללותו. יתרה מכך, אפילו אם כל מתגייר אמור לקיים את שניהם, ייתכן שאין חובה לקיימם בבת אחת. ואם נשליך מהמילה ומהטבילה למושגים של ברית הגורל וברית הייעוד, האם אפשר ללמוד מכך שאין חובה לקבל את שתי הבריתות גם יחד או שאפשר לקבל לעת עתה רק את האחת ואת השנייה לקבל כעבור זמן?

קדושת היהודים והסיפור היהודי

ראוי לציין דבר נוסף לגבי היחס שבין ברית המילה למחויבות לברית הגורל. כיוון שהזכר נימול כתינוק בגיל שמונה ימים, רוב הגברים היהודים פשוט מוצאים עצמם נימולים ואינם מקבלים החלטה מודעת להסיר את עורלתם. ברמה הפנומנולוגית, אנו חווים את גופנו כנתון, כליבה הממשית שממנה נובעת מהותנו. ברית המילה שמבוצעת בעל כורחנו מרמזת שהגורל הוא פסיבי, המתאים במידה רבה לתפקיד ההיסטורי שנכפה על עם ישראל כמושא לרדיפה.⁴⁹ הגורל הוא "משהו שקורה" לאדם ולעם בלי שיש להם יכולת בחירה או השפעה על כך.

לעומת זאת, ברית הייעוד מסמלת קיום שהאומה בחרה בו מרצונה החופשי.⁵⁰ כאן היהודי מופיע כפעיל, כאדם מודע למעשיו, הבוחר את דרכו ויוצר זהות רוחנית ותרבות המתעלה על ההישרדות הפיזית לבדה. זוהי הסיבה שבכל המקרים שבהם מתבצעת טבילה, היא מבוצעת באופן אקטיבי ואוטונומי על ידי האדם. האוטונומיות הזו כה מוחלטת, עד שלפי ההלכה האדם נדרש להיות כל כולו בתוך המים, ללא כל חציצה. אם אדם אחר נוגע בטובל במהלך הטבילה – הטבילה פסולה.⁵¹

בעוד המתגייר נדרש לקבל על עצמו את שתי הבריתות – שלדברי הרב סולובייצ'יק

מייצגות את "הקדושה החברתית הטבעית, כמו גם את הקדושה האישית הנרכשת"⁵² – הרי שאופן קבלת הבריתות הללו הוא שמבחינן בין אפשרויות אובדנן. ברית הגורל מוטלת על המתגיירים לעתיד – אצל הגברים על ידי פעולת המילה ואצל הנשים ללא כל פעולה רק מעצם היותן שייכות למין מסוים (ובאותו אופן הן מעבירות את הזהות היהודית לצאצאיהן באופן מולד, ללא כל התחייבות מצידם). מעמד זה לעולם לא יבוטל, עד שאפילו "יהודי ששונא את עצמו ... אינו מסוגל להימלט מגורלו"⁵³. הדוגמה הבולטת ביותר לכך כנראה היא "כנסיות המומרים" שהתקיימו בגטו ורשה; כמה אלפי יהודים באזור ורשה שאף שהם או הוריהם המירו את דתם לנצרות, נחשבו בשל חוקי הגזע הנאציים ליהודים ונשלחו לגטו.⁵⁴ מעמד זה, שנכפה מבחוץ ומתקבל באופן פסיבי, אינו ניתן לביטול אקטיבי מבפנים.

לעומת זאת, ברית הייעוד המתבטאת בטבילה היא פונקציה של בחירה חופשית. הקדושה הנרכשת באמצעותה ייחודית לאדם, לרמת מחויבותו, ולהתנהלותו ותודעתו כיהודי. בעוד הקדושה הכרוכה בהשתתפות בברית הגורל היא כללית, גנרית ומתבטאת באותה רמה אצל כל בני העם היהודי, צורת הקדושה המסוימת המלווה את ברית הייעוד אינה נכפית מבחוץ אלא נבחרת באופן אישי וייחודי על ידי כל אדם. הדבר מצביע על זהות ברמה אישית ולא לאומית. מכיוון שהיא תלויה ברצונו החופשי של האדם, כשם שהוא יכול ליצור – או להגביר – את רמת הקדושה הזו באופן חופשי, כך הוא יכול לצמצמה ואף לבטלה.

בשל נטיותיו של הרב סולובייצ'יק לאקזיסטנציאליזם, הוא אימץ מתח דיאלקטי מובהק ביחס לזהות היהודית – מתוך הבנה שהיא כוללת גם את הגורל שאליה מוטלים היהודים וגם את פרויקט מימוש העצמי האינדיבידואלי שנמצא באחריותו הבלעדית של הפרט. שני מרכיבי הזהות הללו פועלים יחד במתח דינמי ויצירתי, המייצר חיים יהודיים רבגוניים.⁵⁵

כיצד בא לידי ביטוי הממד המורכב של קדושה וזהות יהודית בתהליך הגיור?

אם הקדושה היהודית כה מגוונת, ניתן היה לצפות שגם המנגנון שבאמצעותו מושגת קדושה זו יהיה מורכב ומגוון. כך אכן טוען הרב סולובייצ'יק:

שני הטקסים הבסיסיים שמוטלים על המתגייר, מילה וטבילה, מייצגים באופן סמלי את שני ממדי הקדושה: (א) המושג השורשי של הקהילה האוניברסלית של קדושה ו-(ב) מושג הקדושה האישית. על המתגייר להשיג את שני ההיבטים ...

ברית המילה מאחדת את המתגייר עם הקהילה, עם העם, עם האומה. באמצעותה המתגייר משתלב בקהילה. היא אות של זהות, ועל ידה ניתנת למתגייר הזדמנות להיעזר במשאבים החברתיים הקהילתיים של קדושה ולהיות חלק מהקהילה.

אולם גם לאחר ברית המילה, עדיין חסר למתגייר היסוד האישי של קדושה. אין גיור ללא רכישת הקדושה בשתי הרמות. לכן הוכנסה הדרישה לטבילה, מפני שהיא מעידה על מחויבות אישית. פעולת הטבילה קשורה בלתי נפרד עם קבלת עול המצוות. המתגייר מקבל על עצמו עול מצוות רק במעשה הטבילה. מהי קבלת עול מצוות אם לא התחייבות אישית – לא לקהילה, לא דרך הקהילה, אלא התחייבות אישית לה' מצד המתגייר? שם ניצבים המתגייר והאלוקים זה מול זה, והמתגייר מקבל על עצמו התחייבות. הבחירה האישית של הפרט ניתנת להשגה רק לאחר שהמתגייר מפריד את עצמו מהקהילה ולזמן קצר נסוג לבידוד, טומן את עצמו במים ומקבל אחריות לא כחבר בקהילה, אלא כפרט.⁵⁶

מורכבותה של הקדושה היהודית דורשת אפוא ביטוי ספציפי לכל פן בהליך הגיור: ברית המילה הראשונית משקפת את הקדושה היהודית הקולקטיבית; והטבילה משקפת קדושה אישית. עם זאת, כדי להגיע לקדושה יהודית קולקטיבית אי אפשר להסתפק בברית המילה לבדה, וכדי להגיע לקדושה יהודית אינדיבידואלית, אי אפשר להסתפק בטבילה לבדה. שני המרכיבים הללו תלויים זה בזה.

טקס הגיור הוא האירוע שבו המתח שבין שני היסודות הללו מומחש בעוצמה. מרגע שברית המילה מטביעה בגופו של המתגייר את הזהות היהודית הבלתי-הפיכה והניתנת להורשה של השתייכות לקולקטיב היהודי והשתתפות בגורלו, הוא נדרש "לסגת לבידוד" מהקהילה באמצעות הטבילה, כדי לסמן שבקשר שלו לקהילה קיים גם מרכיב השייך לבחירתו החופשית. רק על ידי השגת תחושת ריחוק ונפרדות מהקולקטיב יכול המתגייר לבטא את מחויבותו האישית לברית ובכך להשלים את קבלת הזהות היהודית המלאה. במובן זה, הרב סולובייצ'יק רואה את חוויית המתגייר כמשקפת את האידיאל של כל יהודי – החבר בעם היהודי הן מכוח הקולקטיב הן מכוח האינדיבידואל. עם זאת, הטבע הדיאלקטי של אידיאל זה פותח מגוון של אפשרויות והמימוש המושלם אינו בר-השגה.

השלכות מעשיות

לאור הדברים שהבאתי, כמעט מתבקש מאליו לגזור מסקנות מעשיות שונות מהגותו של הרב סולובייצ'יק לגבי הגיור בימינו. ובכל זאת, סבורני שאין זה נכון לפנות מתוך הדיון העיוני לכתובת מסמכי מדיניות. כמה סיבות לדבר. ראשית, רוב מה שפורסם בשמו של הרב סולובייצ'יק נאמר בעל-פה בפורומים מצומצמים באופן יחסי ופורסם בכתב בתקופה מאוחרת יותר. לרוב, משמעות הדבר היא שהוא לא התכוון מלכתחילה לפרסם את הגותו באופן ציבורי, וייתכן שאם היה עושה זאת – היה בוחר להציג חלק מרעיונותיו בצורה שונה.

שנית, למרות חשיבתו הבהירה והשיטתית של הרב סולובייצ'יק המשתקפת משיעוריו התורניים, לא תמיד הדבר נכון לגבי הגותו הפילוסופית. למעשה, תלמידי הרב

סולובייצ'יק מעידים כי הוא לא האמין ביצירת שיטה פילוסופית ואמת שיטתית.⁵⁷ הוא עסק בנושאים ספציפיים שעניינו אותו, ולא פעם שינה את דעתו בחלוף השנים. לכן, ניתן למצוא בכתביו סתירות ורעיונות הנעים בכיוונים שונים ואף מנוגדים. אפילו עמדותיו ההלכתיות השתנו עם הזמן ולא הפגינו עקביות טהורה.

לבסוף, בשאלות הנוגעות לגיור נתפס הרב סולובייצ'יק כפוסק שמרן. ייתכן שהוא עצמו לא היה מקבל לחלוטין את כל המסקנות העולות מתוך הטיעונים שהצגתי כאן, אולם עצם העובדה שהוא עצמו קרא להקלה בתחום הגיור ואף ללימוד מהרפורמים (!) – כפי שעלה בריאיון שקיים עם הרב פנחס פלאי – היא עדות לכך שהוא הכיר בצורך לפעול ביצירתיות, בוודאי בעידן שבו הגידול במספר הזוגות המעורבים עלול לעלות בצורה אקספוננציאלית.

מכל האמור ניתן ללמוד כי יישומם המעשי של הרעיונות המוצגים במאמר זה, העוסקים בנושא מורכב וטעון כל כך, זוקק בירור ולימוד מעמיק.⁵⁸ עם זאת, ייתכן שניתן לקבל מהם כיוונים ראשוניים שיסייעו לגבש מדיניות בתחום.

כפי שביקשתי לטעון, הבחנתו של הרב סולובייצ'יק בין שני סוגי בריתות מלמדת שהוא סבור כי הזהות היהודית כוללת כמה מרכיבים. ואכן, ברמה המעשית ניתן לראות כי הגם שרבים מאותם לא־יהודים החיים בישראל אינם עונים על כלל הדרישות של ברית הייעוד, הם שותפים באופן פעיל בכל הנוגע לברית הגורל. הרב סולובייצ'יק ציין במפורש כי לא ניתן להפריד בין קבלת הבריתות. לשיטתו, גיור מלא, המוביל להצטרפות וטמיעה בעם היהודי, חייב לכלול את שתי הבריתות: גם ברית הגורל המתבטאת בשותפות עם העם היהודי, וגם ברית הייעוד המתבטאת בקבלת המצוות.

עם זאת, שתי הבריתות שמתאר הרב סולובייצ'יק הן מושגים אידיאליים. החיים מלמדים כי ביניהן משתרע רצף רחב, שאפילו יהודים מלידה נמצאים במקום מסוים על גביו. בקצהו האחד ניתן למצוא יהודים אדוקים מאוד הרואים בדת חזות הכול ואינם רואים כל ערך בלאומיות, ובקצהו השני עומדים יהודים לאומיים מאוד שאינם רואים חשיבות בשמירת המסורת ובקיום המצוות. בעבורם, הזהות היהודית היא אוסף של מרכיבי תרבות, היסטוריה ולאומיות, הא ותו לא. אולם בין שני הטיפוסים הרדיקליים הללו נמצאות אינספור זהויות ביניים, שמורכבות מתמהיל כלשהו של מרכיבי ברית הגורל וברית הייעוד.

כפי שראינו, ברבות השנים חל שינוי באופיו של טקס הגיור והשלכותיו. בעבר, היה מדובר בתהליך דינמי, שכלל טקס פורמלי קצר אשר חייב אימוץ הדרגתי של אורח החיים היהודי על ידי היטמעותו של הגר בקהילה. תהליך זה כלל לא רק את קיום המצוות אלא גם אימוץ של דפוסי תרבות, שפה, טקסים, מנהגים, ערכים, נורמות חברתיות ועוד. הגיור השלם כלל את כל אלה ולא התמקד במרכיב אחד בלבד. לעומת

זאת, תהליך הגיור המודרני – בפרט זה המתבצע באופן רשמי במדינת ישראל – הינו טקס פורמלי ובירוקרטי שמבוסס בעיקר על אימוץ אלמנטים דתיים. לאחר שעבר את טקס הגיור והצטרף על פי הרשומות למניין העם היהודי, הגר אינו נדרש להיות חלק מקהילה כלשהי ולמעשה יכול להמשיך את חייו כראות עיניו.

ייתכן כי מאחורי הפורמליות של טקס הגיור בימינו עומדת הנחת יסוד שלפיה המועמד לגיור הוא כבר חלק מהחברה הישראלית, ולכן כל שחסר לו הוא להשתלם מבחינה דתית בעיקרי האמונה היהודית. אולם הגדרה זו עושה עוול למהותה הרחבה של היהדות ומשקפת תפיסה מונוליטית וצרה למדי שלה. אפיונה של היהדות בידי הרב סולובייצ'ק – כסדרה של בריתות המשקפות השתייכות לאומית ודתית גם יחד – מייצג טוב יותר את אופייה של היהדות כפי שהיא.

בתקופות ארוכות של ההיסטוריה היהודית היה זה אך טבעי להזדהות עם דבריו של רב סעדיה גאון כי "אין אומתנו אומה אלא בתורתיה", אולם גם אז לא התרכזה הזהות היהודית אך ורק לתוך מצוות דתיות. כיום, למעלה משבעים שנה לאחר הקמת מדינת ישראל, הקהילה היהודית הגדולה בעולם, הדברים נכונים ביתר שאת. עלינו לשאול: האם ההיסטוריה לא שינתה את פני היהדות? כמובן, המחויבות לתורה ומצוות עודנה מרכיב מהותי בזהות היהודית, אולם עצם העמדת המצב כדיכטומי – "מקיים מצוות" או "אינו מקיים מצוות" – הוא שגוי. היהדות האורתודוקסית עצמה מכילה אפשרויות גישור בין עמדות שונות. הבחירה בקיום מצוות כקריטריון הבלעדי לגיור היא, במובן מסוים, בחירה קלה המתחמקת מעיסוק מורכב ומגוון בזהות היהודית.

נראה כי הצעת חוק הגיור החדש, שהועלתה לאחרונה על ידי שר הדתות מתן כהנא, מאמצת תפיסה רחבה יותר של הגיור. "הפרטת" הגיור לבתי דין שונים, השונים באופיים ובדגש שהם שמים על מרכיבי הזהות היהודית, מבטאת את העובדה כי ליהדות עצמה ביטויים לגיטימיים רבים. אין בנמצא שני בתי דין זהים ואין שני דינים התופסים את הזהות היהודית בצורה זהה. בתוך הרצף הרחב של הזהות היהודית, כל אחד מדגיש בצורה שונה את עיקרי מרכיבי הזהות היהודית. אומנם, גם לטווח הגיוון יש גבול, ולא כל השקפה יכולה להיכנס אל תוכו. מסגרת הדיון נשארת זו של היהדות המסורתית וההלכה האורתודוקסית, אך גם בתוכה מתאפשרת הדגשה של ניואנסים שונים, נקודות מבט מגוונות וראייה רחבה ודינמית יותר של הרצף שבין ברית הגורל לברית הייעוד.

נוק רב נגרים בשנים האחרונות מהדרישות המחמירות של גיורים שדחקו באנשים להתמקד בפן אחד של הזהות היהודית, הפן הדתי, ודרשו מהם לשמור על חוקי הדת בנוסח אורתודוקסי המחמיר ביותר. נראה שזוהי אחת הסיבות למיעוט הגיורים בישראל: גם אלה המבקשים להתגייר אינם מעוניינים לעשות שקר בנפשם ולהעמיד פנים. ניתן להבין לתחושתם: תהליך הגיור הנוכחי מצטמצם לטקס דתי הדורש מהם לאמץ אורח חיים מסוים שהם אינם מזדהים איתו בהכרח. הדברים היו יכולים להתנהל

אחרת לו היינו משתמשים בשפה שונה ומכירים – בעקבות הרב סולובייצ'יק – כי היהדות איננה רק דת והגיור איננו עניין דתי גרידא. טקס הגיור הוא חלק מדבר-מה גדול הרבה יותר, המשלב אמונה, תרבות והזדהות לאומית (עמיות). דת היא אחד המרכיבים של הזהות הזו, אולם צמצום התהליך להמרת דת בלבד מחמיץ את העובדה שהיהדות הינה דרך חיים שלמה. ברית הייעוד היא אומנם חלק בלתי נפרד שלה, אך אין זו התמונה כולה.

סיכום

בהינתן הניתוח דלעיל יש מקום להציע את האפשרות הרעיונית של זהות יהודית ראשונית המאפשרת תהליך גיור קל יותר. למשל, מי שנחשב ל"זרע ישראל" (כלומר צאצא של יהודים, שאינו יהודי על פי ההלכה) וכבר רכש את ברית הגורל, יוכל להצטרף לעם היהודי גם אם לא יקיים את ברית הייעוד באופן מלא.

בפועל, גם קבלת ברית הגורל במלואה אינה מספיקה אם היא אינה מלווה בקבלת ברית הייעוד. הרמב"ם כתב בהלכות תשובה כי אחד ממיני הכופרים הוא

הפורש מדרכי ציבור: אף על פי שלא עבר עבירות, אלא נבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצוות בכללן ולא נכנס בצרתן ולא מתענה בתעניתן, אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ, וכאילו אינו מהן – אין לו חלק לעולם הבא.⁵⁹

המקור המדויק לדברי הרמב"ם אינו ברור, אולם אפשר להציע כי התשובה לכך מובאת בהגדה של פסח בתגובה לדברי הבן הרשע, "מה העבודה הזאת לכם?" – "לכם ולא לו, ולפי שהוציא את עצמו מהכלל כפר בעיקר". יציאת האדם מהכלל היא כפירה. מכאן ניתן ללמוד גם ההפך: מי שרואה עצמו חלק מהכלל, נכנס בצרתן של ישראל ואינו פורש מדרכי הציבור – משתתף בזהות היהודית ותהליך הגיור שלו אמור להיות פשוט וקל יותר.

יהא הפתרון המעשי אשר שיוצע לבסוף אשר יהא, ברי כי השלכותיו על העם היהודי תהיינה עצומות. בישראל חיים מאות אלפי עולים לא-יהודים. הם חלק תוסס וחיוני ממדינת ישראל שקשר את גורלו בגורל העם היהודי בארץ. בעצם חייהם כאן הם חולקים איתנו את אותו גורל, גם אם לא תמיד את אותו ייעוד ואת אותם ערכים ואותו חזון. האם נוכל לספק פתרון הלכתי אותנטי למצוקת מעמדם היהודי כדי שיוכלו להיות חברים בעם היהודי? למדליסט הזהב ארטיום דולגופיאט ולאִינספור ישראלים אחרים כמוהו מגיע לא פחות מכך.

- * אבקש להודות לדרור יהב על תרגום המאמר ועל המחשבות שתרם בנושא, ולאחון שלו, יואב שורק וצוות השילוח על עזרתם בגיבוש הרעיונות לכדי מאמר שלם.
1. "הוא רוצה להתחתן והמדינה לא נותנת לו", רדיו 103FM, 1.8.2021.
 2. סעיף א לחוק השבות, התש"י-1950.
 3. שם, סעיף 4א (א), "זכויות בני משפחה (תיקון מס' 2), התש"ל-1970".
 4. עד שנת 2010 בני זוג שאינם יהודים לא יכלו להינשא בישראל כלל, משום שכל רישום הנישואין בישראל היה דתי בלבד. עם חקיקת "חוק ברית הזוגיות" בשנת 2010, נקבע כי בני זוג המוגדרים "חסרי דת" יכולים להירשם לנישואין גם ללא רישום דתי. עם זאת, החוק אינו נותן מענה לבני זוג שאחד מהם רשום כיהודי.
 5. קובי נחשוני, "כמעט חצי מיליון חסרי דת בישראל: 'נתונים אסטרונומיים'", Ynet, 25.12.2019. המספר כולל גם כ-40 אלף נוצרים שאינם ערבים, ולכן המספר המקורב עומד על כ-400 אלף איש.
 6. ראו למשל יוסי ביילין, "דלת כניסה נוספת ליהדות", ידידיה שטרן ונתנאל פישר (עורכים), *גיור ישראלי: חזון, הישגים, כשלונות*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, תשע"ח, עמ' 217-220.
 7. יהודה מולק, "גיור לאומי, לא דתי", *הארץ*, 8.3.2004.
 8. שולחן ערוך, יורה דעה, סימן רסח, סעיף ב.
 9. שם.
 10. ראו יוסף יצחק ליפשיץ, "על הגירות", *תכלת*, 46 (תשע"ב), עמ' 9-30.
 11. שולחן ערוך, יורה דעה, סימן רסח, סעיף יב.
 12. במדינות אירופיות שונות כמו צרפת ניתן לקבל אזרחות על בסיס קרבת דם לאזרח המדינה גם אם הוא אינו גר במדינה. במקרה הישראלי, עצם יהדותו, לא אזרחותו, של קרוב המשפחה מעניקה לצאצאיו אזרחות ישראלית באופן אוטומטי. ראו "חוקי אזרחות בעולם", *פרלמנט*, 67 (2010).
 13. פנחס פלאי, "בין בריסק לבוסטון", *הדואר*, כרך סה, גיליון לו, א' באלול תשמ"ו, 5.9.1986, עמ' 3-7.
 14. לעיון נרחב בנושא, ראו בספרי, Benji Levy *Covenant and the Jewish Conversion Question: Extending the Thought of Rabbi Joseph B. Soloveitchik*, Cham: Palgrave Macmillan, 2021.
 15. שם, עמ' 6-9.
16. הרב יוסף דב סולובייצ'יק, "קול דודי דופק", *איש האמונה*, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ח.
 17. למשל, "הגיעה שבועה שגשבעתי לאברהם שאגאל את בניו ולא היו בידם מצוות להתעסק בהם כדי שיגאלו, שנאמר: 'זאת ערום ועריה' (יחזקאל ט"ז, ז), ונתן להם שתי מצוות – דם פסח ודם מילה, שמלו באותו הלילה, שנאמר: 'מתבוססת בדמיך' (שם, ו) – בשני דמים" (פירוש רש"י על התורה, שמות י"ב, ו).
 18. רות א', טז.
 19. שמות ג', יב.
 20. במסורת המקראית, לחג השבועות אין תאריך משל עצמו, אלא הוא מצוין תמיד חמישים יום לאחר חג הפסח. רק בדרושות מאוחרים יותר ולאחר קביעת לוח השנה התקבע התאריך ו' בסיוון.
 21. הרב סולובייצ'יק, *קול דודי דופק*, עמ' 96.
 22. להרחבה על ההבדל בין המושגים, ראו Levy, *Covenant and the Jewish Conversion Question*, pp. 60-61.
 23. Robert A. Scott and Jack D. Douglas (eds.), *Theoretical Perspectives on Deviance*, New York: Basic Books, 1972, p. 15.
 24. לדרך התמודדות אחת עם תופעת החילון, ראו למשל אדם פרויגר, "זהות אורתודוקסית ומעמדם של יהודים שאינם שומרי הלכה: עיון מחודש בגישתו של הרב יעקב עטלינגר", יוסף שלמון ואחרים (עורכים), *אורתודוקסיה יהודית: היבטים חדשים*, ירושלים: מאגנס, תשס"ו, עמ' 179-209.
 25. ראו למשל צבי זוהר ואבי שגיא, *מעגלי זהות יהודית בספרות ההלכתית*, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2000.
 26. הרב עזרא בצרי, *שערי עזרא*, ירושלים, תשל"ח, חלק א, סימן קכח.
 27. הרב סולובייצ'יק, *קול דודי דופק*, עמ' 41 בהערה. במקור מופיעות בטקסט הלועזי המילים "as long as he has not committed murder or apostasy...", שתורגמו לעברית כ"כל עוד לא רצח או המיר את דתו", אולם הכוונה היא לכפירה.
 28. *משנה תורה*, הלכות תפילה וברכת כהנים, פרק טו, הלכה ג.
 29. זוהר ושגיא, *מעגלי זהות*.
 30. ילקוט שמעוני, סימן תשצה.
 31. כך למשל ההלכה מכירה במחויבותן של נשים ב"מצוות עשה שהזמן גרמא", שבדרך כלל הן פטורות

45. שם ע"ב.
46. "כרי שישלים קצתם מה שיחסר בקצתם בשגגה או בפשיעה, ויסתדר מהכל תפלה שלמה בכוונה זכה, ותחול הברכה על הכל ויגיע לכל אחד מהיחידים חלקו ממנה" (ספר הכוזרי, מאמר שלישי, אות יח).
47. "בית שמאי אומרים: טובל ואוכל פסחו לערב, ובית הלל אומרים: הפורש מן הערלה כפורש מן הקבר, אחד נכרי שמל ואחת שפחה שטבלה" (תוספתא [וילנא], פסחים ו', ט).
48. Gerald J. (Ya'akov) Blidstein, *Society and Self: On the Writings of Rabbi Joseph B. Soloveitchik*, New York: OU Press, 2012, pp. 88–89.
49. Ibid, p. 87.
50. הרב סולובייצ'יק, קול דודי דופק, עמ' 92.
51. משנה, מקוואות ח', ה: "האוחז באדם ובכלים ומטבילן, טמאין".
52. B. David Schreiber, *Noraos HaRav*, Vol. 10, 1999, pp. 78–79.
53. Aryeh Holtzer, *The Rav Thinking Aloud: Transcripts of Personal Conversations with Rabbi Joseph B. Soloveitchik*, D. Holzer, 2009, pp. 319–320.
54. "ורשה", האנציקלופדיה של הגטאות, המכון הבינ-לאומי לחקר השואה (זמין באתר יד ושם).
55. על המתח הדיאלקטי-ייצירתי כמאפיין חוזר בהגותו של סולובייצ'יק, ראו דב שוורץ, הגותו הפילוסופית של הרב סולובייצ'יק, רמות גן: בר-אילן, 2008, כרך א, פרקים 11–14; שם, כרך ב, פרקים 6 ו-8; ראו בן ציגלר, עזו וענוה: הגותו של הרב יוסף דוב סולובייצ'יק, מאנגלית: שי סנדיק, ירושלים: מגיד, 2018, עמ' 381–396.
56. B. David Schreiber, *Noraos HaRav*, Vol. 10, pp. 78–79. ההדגשה שלי.
57. ציגלר, עזו וענוה, עמ' 220.
58. ראו עוד בספרי Benji Levy, *Covenant and the Jewish Conversion*.
59. משנה תורה, הלכות תשובה, פרק ג, הלכה כ.
- מחן, במקרים של פורים, פסח וחנוכה, מפני ש"אף הן היו באותו הנס" (בבלי, מגילה ד ע"א; שבת כג ע"א; פסחים קח ע"א).
32. שמות י"ב, מח.
33. מכילתא דרבי ישמעאל, בא, פרשה טו.
34. יהושע ה', ה. וראו גם בבלי, כריתות ט ע"א. תמיכה נוספת לפירוש מופיעה בפירושה של המילה "דמים" ביחזקאל ט"ז, ח – המוכרת מההגדה של פסח: "ואעבר עליך ואראך מתבוססת בדמין ואומר לך בדמין חיי ואומר לך בדמין חיי" – שעל פי המסורת מתייחס לדם הפסח ולדם המילה. ראו גם פירוש רש"י על התורה שמות י"ב, ו.
35. בבלי, יבמות מז ע"ב; וראו גם כריתות ט ע"א.
36. שמות י"ח, י.
37. שם כ"ד, ח. בעוד רש"י מפרש את הפסוק כמתייחס לכפרת היחיד, תרגום אונקלוס מסביר כי הכפרה נעשתה באופן קולקטיבי. בניסיון להבין את דעת המיעוט של ר' אליעזר בסוגיה, מעלים בעלי התוספות (יבמות מז ע"ב, ד"ה דאין הזאה) הצעה דומה לזו של אונקלוס שלפיה הטבילה לא הייתה הכרחית.
38. בעלי התוספות (שם) ציינו כי על מגת שהזאת הדם תהיה אפקטיבית, העם צריך היה להיטהר תחילה על ידי טבילה. הם לומדים זאת מקטע אחר בתלמוד, הקובע כי "ישראל נכנסו לברית בשלושה דברים: מילה, טבילה והזאת דם", ומציע כי בני ישראל היו חייבים לטבול לפני הזאת הדם.
39. משנה תורה, הלכות איסורי ביאה, פרק יג, הלכות א-ג.
40. שם, הלכה ד.
41. הרב סולובייצ'יק, קול דודי דופק, עמ' 96, הע' 21.
42. ירושלמי, קידושין ג', יב. דין זה מובא גם במסכת גרים א', ב. פרשנים הצביעו על כך שיתכן כי עמדותיהם של רבי אליעזר ורבי יהושע נאמרו כלפי מצבים שבדיעבד, כלומר כל אחת מהעמדות הללו סברה שדי באחד הטקסים לאחר מעשה, בשעה שהורבנים דנו במצב לכתחילה.
43. בבלי, יבמות מז ע"א.
44. שם.